

TANZİMAT SONRASI ÇANAKKALE'NİN İDARİ VE NÜFUS YAPISI

Şerif KORKMAZ*

Giriş

Şehirlerin önemli özelliklerinden birisi hiç şüphesiz, birer yönetim merkezi olmalarıdır. XIX. yüzyılda Anadolu şehirlerinin önde gelenleri eyalet, sancak ve liman kentleri olmuştur. Çanakkale şehrini de bir liman kenti olarak tanımlayabiliriz. Çanakkale şehri, Osmanlı yönetimi içerisinde Biga sancağı dahilinde yer almıştır. Sancağın merkezi XIX. yüzyıl boyunca çoğu kez Biga olmuştur. Şimdi, Çanakkale sınırları içerisinde yer alan Gelibolu ise incelediğimiz dönemde Edirne vilayetinin bir sancağıdır.¹ Bu çalışmada yapılmak istenen, Çanakkale şehrinin Osmanlı taşra teşkilatı içerisindeki yerini belirlemek ve nüfus yapısını ortaya koymaktır. Şehrin yerel yönetimiyle ilgili konulara ise girilmemiştir. Çalışmada, ana kaynak olarak Devlet ve Vilayet Salnameleri, 1840 Temettuat Defteri, Çanakkale Şer'iyye Sicilleri ve Vital Cuinet'in Seyahatnamesi kullanılmıştır. Ayrıca Çanakkale ile ilgili tez, kitap ve makalelerden de yararlanılmıştır.

Bilindiği gibi klasik Osmanlı düzeni dediğimiz yönetim şeklinde İmparatorluk geniş bir takım eyaletlere bölünmüştür. Eyaletler ise birkaç sancağın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Eyalet yönetimi "beylerbeyi" denilen üst düzeyde yöneticiye bırakılmıştır. Sancaklar ise "sancakbeyi" denetiminde idi. XVII. yüzyıla gelindiğinde hem merkezi idarenin hem de eyalet ve sancak yönetiminin klasik şeklinden tamamen ayrılmış olduğu görülür. XIX. yüzyıldan itibaren ise imparatorluk gün geçtikçe her bakımdan kötü duruma düşmüştür. Bununla birlikte ayakta kalabilmek için önlemler düşünölmeye, çözümler aranmaya da başlanılmıştır. Bu dönemde Tanzimat'la birlikte şehir yönetimlerinde ilk defa oluşturulan görevliler (mutasarrıf, müşir, muhassıl) Çanakkale'de de görev yapmaya başlamıştır. Ayrıca şehir merkezlerinde kadı, esnaf dernekleri temsilcileri, muhtar ve şehrin ileri gelenleri bir araya gelerek şehrin sorunlarını görüşüp kararlar alabildikleri meclisler de oluşturulmaya başlanmıştır.²

* Dr. Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

¹ SDAO, 1266, s. 42; SDAO, 1283, s. 154.

² Daha geniş bilgi için bkz: Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara, 1991, s. 13-53; Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1983, s. 210.

Çanakkale'nin İdari Yapısı

Orhan Bey zamanından itibaren, Türklerin akıncılık veya Bizans'a yardım maksadıyla, Çanakkale Boğazından Rumeli'ye geçtikleri görülür. Osmanlılar fetih maksadıyla, Gelibolu yarımadasına 1356 senesinde geçmişlerdir. Karasi Beyliği Osmanlı Devlet'ine ilhak edildiği için, boğazın Anadolu sahillerine hakim olan Osmanlılar, Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa idaresinde, Çardak'tan karşı sahilde bulunan Çimpe'ye geçerek, kaleyi kolaylıkla ele geçirmişler ve buraya muhafız bir kuvvet yerleştirmişlerdir. Çanakkale boğazı kıyılarının Türk hakimiyetine girmesi, Osmanlı tarihinin kuruluş devrine ait hadiseler arasında, neticesi bakımından, en mühimlerinden biridir. Bu suretle bütün Rumeli, Türk fuhatına açılmakla kalmamış, Akdeniz aleml ile Bizans'ın başkenti İstanbul arasındaki tek su yolu da Türklerin kontrolü altına geçmiş bulunuyordu.³

Çanakkale, kuruluşu pek eski dönemlere inmeyen ve temeli Fatih Sultan Mehmet döneminde atılmış olan bir XV. yüzyıl şehridir. Aşağı yukarı birbirine yakın kesimde kurulan ve sonradan ortadan kalkan şehirlerin (Truva, Dardanos) yerini, Yeniçağ başlarında kurulan Çanakkale şehri almıştır. Bu yeni şehrin nüvesini, Fatih Sultan Mehmet'in burada boğazdan geçişi kontrol altına almak için yaptırmış olduğu kale meydana getirir.⁴ 1463 yılında inşa edilen ve Kal'a-i Sultaniye adı verilen bu kalede, başlangıçta muhafız askerlerinden başka ahalî yoktu. Zamanla, kalenin etrafında, zabitan ailelerine mahsus evler ve bir takım dükkanlar yapılarak, bir şehir haline gelmiştir.⁵

Çanakkale isminin yanında, Kal'a-i Sultaniye ve Dardanos isimleri de kaynaklarda kullanılmıştır. Çanakkale ismini daha çok yerel halk kullanmakta idi. Bu isim, 1740'larda yeniden canlanan çömlekçilik üretiminin yaygınlaşmasıyla iyice yerleşmiştir.⁶ Nitekim 1743 yılında şehri ziyaret etmiş olan seyyah Pockocke, nüfusun büyük bir kısmının ipek ve yelken beziyle çanak-çömlek yapımı ve ticaretiyle uğraştığını yazarak bunu doğrulamaktadır. Çanak imalat ve ticaretinin şöhrete kavuşması sonucunda da Kal'a-i Sultaniye ve Çanakkalesi denilmeye başlanmıştır. Daha sonra da Çanakkale şekline dönüşmüştür.⁷ Avrupalılar tarafından Boğaza verilen Dardanel adı ise, kuruluşu Troya hükümdarı Dardanos'a izafe edilen ve onun ismini taşıyan bir şehirden gelmektedir. Bu şehrin, kuzeyinde

³ Şihabettin Tekindağ, "Çanakkale", *İA*, C. 3, İstanbul, 1993, s. 342, 343.

⁴ Metin Tuncel, "Çanakkale", *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 197, 198.

⁵ Şemseddin Sami, *Kamusü'l-A'lam*, Tarih ve Coğrafya Lugatı, C. 5, İstanbul, 1314, s. 3685.

⁶ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonné de Chaque Province de L'Asie-Mineur*, C. III, Paris, 1894, s. 745.

⁷ Tuncel, a.g.m., s. 198; Besim Darkot, "Çanakkale", *İA*, C. 3, İstanbul, 1993, s. 338.

ve boğazın en dar yerinde, Türklerin inşa etmiş oldukları karşılıklı kalelerin ikisine birden Avrupalılarca Dardanellia/ Dardanelles denilmiştir.⁸

Piri Reis, buraya verilen Kal'a-i Sultaniye ismini, kalenin Fatih Mehmet'in oğlu Sultan Mustafa tarafından bina ettirilmiş olmasıyla açıklar.⁹ Bu yüzden IV. Mehmet'in validesi Turhan Sultan'a ya da, vezir Köprülü Mehmet Paşadan yardım alan Kösem Sultana izafe edilmesi yanlıştır. Ancak, Evliya Çelebi'nin söylediği gibi, Sultaniye isminin 1657'de IV. Mehmet'in validesinin himmeti ve Köprülü'nün teşebbüsü ile Boğazın güney girişinde inşasına başlanan yeni kalelerden Anadolu tarafındakine verilmek istenmiş olması mümkündür.¹⁰

Osmanlı döneminde Biga sancağının idaresiyle Bahr-i Sefid (Akdeniz) Boğazı denilen Çanakkale Boğazının idaresi beraber yürütülmekte idi. Tayin edilen mutasarrıflar, Çanakkale merkezinde ikamet ediyorlardı.¹¹ Çanakkale şehri, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Anadolu Eyaleti içindeki Biga sancağına bağlı bulunuyordu.¹² Osmanlıların Ege denizine açılarak adaları ele geçirmeye başlamalarıyla birlikte, Cezayir Beylerbeyliği kurulmuştur. Bu makam hem Kuzey Afrika hem de Ege Adalarının idaresini içine alıyordu. Daha sonra, Biga sancağı da, merkezi Gelibolu olan ve yaklaşık 1533 yılında kurulmuş olan Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin içinde yer almıştır.¹³

Türkiye sınırları içinde kalan topraklarda 1836'a kadar idari bölünmede herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Anadolu Eyaleti isim olarak varlığını korumuş, ancak kapsadığı sancaklardan bazıları zaman zaman alınarak başka yöneticilere verilmiştir.¹⁴ Tanzimatla birlikte sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhasıllara verilmiştir. Muhasıllar bölgenin hem yönetim üstlenecekler, hem de vergilerini doğrudan doğruya toplayarak hazineye göndereceklerdi.¹⁵ Bu şekilde idari teşkilatta yapılan ıslahat, valilerin nüfuz ve yetkilerinin azaltılması amacını gütmekte idi. Bunun yanında halkın katıldığı taşra

⁸ Darkot, a.g.m., s. 332.

⁹ Piri Reis, *Kitab-i Bahriyye, Denizcilik Kitabı*, haz: Yavuz Senemoğlu, C. I, İstanbul, 1973, s. 113.

¹⁰ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz: Zuhuri Danişman, C. 8, İstanbul, 1970, s. 164.

¹¹ ÇSS. 1121/ s. 3, 21, 38, 53, 86.

¹² Tuncel, a.g.m., s. 197, 198.

¹³ H. Mahmut, Şakiroğlu, "Cezayir-i Bahr-i Sefid", *DİA*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 500-501; Mustafa Nuri Paşa, *Netayici'l-Vuku'at*, C. I-II, Ankara, 1992, s. 140.

¹⁴ Çadırcı, a.g.e., s. 13, 14.

¹⁵ Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. II, Ankara, 1985, s. 1155.

meclisleri de teşkil edilmişti.¹⁶ Ne varki çok kısa süren yeni uygulama umulan sonucu vermedi. 1840-41 dönemine ait hazine gelirlerinde büyük azalma oldu ve 1842 başlarında muhasıllık kaldırıldı. Muhasıllıkların kaldırılmasından sonra vilayetler tekrar mutasarrıflara, sancaklar kaymakamlara ve kazalar da kaza müdürlerine bırakılmıştır.¹⁷ Muhasıllık teşkilatın kurulmasıyla birlikte, Gelibolu ve Biga sancakları birleştirilerek yönetilmiştir. 14 Şubat 1840'da Kal'a-i Sultaniye muhasıllı, Şakir Efendi idi. Aynı zamanda, sicillerde mutasarrıf adı da kullanılmaya devam etmiştir. Bir fermanda, Gelibolu ve Biga sancakları mutasarrıfı ve Bahr-i Sefid boğazı muhafızı şeklinde bir ibare kullanılırken, başka bir fermanda Bahr-i Sefid muhafızı, Biga ve Gelibolu sancakları muhasıllı şeklinde ibareler görülmektedir.¹⁸

XIX. yüzyılın ilk yarısında Biga sancağında, "*Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Çan, Balya, Lapseki, Biga ve Güvercinlik*" kazaları bulunuyordu.¹⁹ 1840'da Çanakkale'de dört Müslüman (Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarcık) ve üç gayr-i Müslim (Rumiyan, Ermiyan ve Yahudiyan) mahallesi olmak üzere, toplam 7 mahalle bulunuyordu.²⁰ Şeriyeye sicili kayıtlarına göre, bunlara daha sonraki yıllarda Çay ve Aziziye adında iki mahalle daha eklenmiştir. Çay mahallesinde genellikle Kıptiler oturmakta idi. Aziziye ise Tatar muhacirlerinin meydana getirdiği bir mahalle idi.²¹ 1876'da şehirde 5 Müslüman, 3 gayr-i Müslim ve bir de Kıpti olmak üzere 9 mahalle mevcuttu. Çanakkale'ye bağlı köy sayısı ise 36 idi.²²

1848-1867 yılları arasında Kal'a-i Sultaniye, Hüdavendigar Eyaleti dahilindeki Biga livasına bağlı bir kaza merkezi durumunda idi. Hüdavendigar Eyaleti ilk kurulan Osmanlı sancaklarından biri olup, uzun süre Anadolu Beylerbeyliğine bağlı kaldıktan sonra sınırları genişletilerek XIX. yüzyıldan önce eyalet, ardından vilayet adı altında teşkilatlandırılmıştır. Sancağın adı I. Murad'ın lakabından gelmektedir.²³ Hüdavendigar Eyaletinin diğer livaları, Hüdevendigar, Kütahya, Bilecik, Kara Hisar-ı Sahip, Erdek, Ayvalık ve Karasi idi. Biga livasının kazalarının isimleri şunlardır: "*Kal'a-i Sultaniye, Lapseki ve Çardak, Dimetoka/Güvercinlik, Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık/Kızılca Tuzla, Ezine-i*

¹⁶ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Bellekten*, XXVIII/112, 1964, s. 625.

¹⁷ Çadırcı, a.g.e., s. 210.

¹⁸ ÇSS. 1122/ s. 5, 8, 17, 23, 31, 38, 39.

¹⁹ ÇSS. 150/ s. 82, 105; ÇSS. 1131/ s. 2, 3, 24; ÇSS. 1121/ s. 3.

²⁰ BOA, VRD. TMT, 5124, s. 87, 123, 184.

²¹ ÇSS. 152/ s. 15 ; ÇSS. 155/ s. 17 ; ÇSS. 1128/ s. 40, 64 .

²² SVCBS, 1293, s. 127.

²³ Feridun Emecen, "Hüdavendigar", *DİA*, C. 18, İstanbul, 1998, s. 285.

Kazdağı/Eyne Pazarı, Nahiye-i Kumkale"²⁴ Bu dönemde Bozcada ve Gökçeada "*Liva-i Bozcada*" adı altında Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletine,²⁵ Gelibolu livası ise Edirne Eyaletine bağlı idi.²⁶

Özel bir komisyonun hazırladığı bir nizamname, 8 Kasım 1864'de padişah iradesiyle yürürlüğe girmiştir.²⁷ "*1864 Tarihli Vilâyet Nizamnâmesine*" göre, mutasarrıflar, sancaklarda mülki, mali ve zabıta işlerine bakmak üzere padişah tarafından tayin edilen idari görevlilerdir. Mutasarrıflar sancakta cereyan edecek bütün devlet emirlerinin vilayet tarafından alınacak direktiflerin ifasına memurdu. Mutasarrıfın maiyetinde bir idare meclisi bulunacak ve meclis; merkez kazasının hakimi, müftüsü, Müslim ve gayr-ı Müslim halkın ruhani reisleri, muhasebeci, tahrirat müdürü ile ikisi Müslim ve ikisi gayr-ı Müslim dört üyeden oluşacaktı. Sancağın zabıta işlerinin amiri de mutasarrıf olacaktı.²⁸

Bu düzenlemeden Biga sancağı da etkilenmiş ve 1868 yılından itibaren daha önce uzun süre idaresinde bulunduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine tekrar dahil edilmiştir. Bu durum 1877'e kadar devam etmiştir. 1868'de bu vilayetin diğer sancakları, Midilli, Sakız ve Rodos idi.²⁹ Aynı zamanda Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin merkezi de Kal'a-i Sultaniye olmuştur.³⁰ Daha sonraki yıllarda Kıbrıs ve İstanköy sancakları bu vilayete nakledilmiştir.³¹ Biga Sancağı, 1868'de "*Kal'a-i Sultaniye, Ayvacık, Ezine, Biga, Lapseki kazaları ve Çan, Güvercinlik, Bayramiç, Kumkale nahiyeleriyle, Bozcada, İmroz, Semadirek Limni adalarından*" oluşuyordu.³² Edirne vilayetine bağlı olan Eceabat nahiyesi, Mayıs 1869'da, Kal'a-i Sultaniye'ye ilhak edilmiştir. Yeni düzenlemede, Çanakkale merkezine bağlı olan Çan ve Güvercinlik kazaları, nahiye derecesine indirilerek Karabiga

²⁴ SDAO, 1266, s. 73-73; SDAO, 1273, ss. 91-93; SDAO, 1271, s. 83; SDAO, 1272, s. 86; Daha sonra bu eyalete Kocaili livası da eklenmiştir. SDAO, 1273, ss. 91-93; SDAO, 1277, s. 135-136; SDAO, 1279, ss. 142-144; SDAO, 1280, s. 168.

²⁵ SDAO, 1266, s. 69; SDAO, 1273, s. 90-91: Bozcada kaimmakamlığına bağlı diğer adalar Semadirek ve Tasos idi.; Daha sonra Tasos, Bozcada livasından çıkarılmıştır. SDAO, 1279, s. 140-141; SDAO, 1283, s.160; SDAO, 1284, s. 171.

²⁶ SDAO, 1266, s. 63; Gelibolu livasında, Gelibolu, Aynoz, Mekri, Şarköy, Evreşe, Ferecik, Keşan, Ma'lkara, İpsala kazaları bulunuyordu.

²⁷ Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*, C. 1, çev: Osman Akınhay, İstanbul, 1997, s. 168.

²⁸ Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, İstanbul, 1945, s. 139-140.

²⁹ SDAO, 1285, s. 176-177.

³⁰ ÇSS. 155/ s. 12. ÇSS. 154/ s. 11.

³¹ SDAO, 1286, s. 197-198; SDAO, 1287, s. 217-218; SDAO, 1291, s. 249; SDAO, 1294, s. 454.

³² SDAO, 1285, s. 176; SDAO, 1286, s. 197.

Kaymakamlığına dahil edilmiştir. Bunun sebebi, kazaların Çanakkale'ye uzaklıkları idi.³³

Kırım harbinden sonra Avrupalılarla temasın çoğalmasıyla birlikte, İstanbul'un yönetiminde yenilikler yapılmıştır. Özellikle belediye işleriyle meşgul olmak üzere İstanbul'da şehremaneti idaresi kurulmuştur. Daha sonra bu idare genişleterek çevre sancak ve kazaları da içine almıştır.³⁴ Nitekim, 1877-1880 yılları arasındaki üç senelik kısa bir dönemde Çanakkale'yi İstanbul Şehremaneti idaresine bağlı olarak görmekteyiz. Devlet Salnamelerinde, Biga sancağı "*doğrudan doğruya şehremanetiyle muhabere eden mulhak kaimmakamlıklar ve mutasarrıflıklar*" arasında gösterilmektedir. İzmit ve Çatalca sancaklarıyla beraber Adalar, Kartal, Şile, Beykoz, Gökboz kaymakamlıkları şehremaneti dahilinde idi. Biga sancağında, "*Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Lapseki Ayvacık, Eceabad, Erenköy, Bayramiç, Kumkale, Dimetoka/Güvercinlik, Çan, Bozcada ve Limni bulunuyordu*."³⁵ Aşağıdaki tabloda, Tanzimat sonrası Çanakkale kazasının bağlı bulunduğu sancak ve vilayetlerin isimleri verilmiştir.

Tablo-1. Çanakkale'nin İdari Yapısı

Eyaletlere bağlı olduğu yıllar	Çanakkalenin bu yıllarda İdari birim olarak durumu	Bağlı olduğu sancak/eyalet	
		Sancak Adı	Eyalet/ Vilayet Adı
1848-1867 ³⁶	Kaza	Biga	Hüdavendigâr Eyaleti
1868-1877 ³⁷	Kaza /Sancak	Biga	Cezayir-i Bahr-i Sefid
1878-1880 ³⁸	Kaza	Biga	İstanbul Şehremaneti
1881-1887 ³⁹	Kaza	Biga	Karasi
1888-1910 ⁴⁰	Müstakil Sancak	Biga/Kal'a-i Sultaniye	Müstakil

³³ ÇSS. 155/ s. 3, 8.

³⁴ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, C. 3, İstanbul, 1995, s. 1268.

³⁵ SDAO, 1295, ss. 317-319; SDAO, 1296, s. 145-146; SDAO, 1297, ss. 196-198, SDAO, 1298, s. 52. Bu dönemde Bozcada ve Limni sadece 1878 salnamesinde Biga'ya dahil görülmektedir.

³⁶ SDAO, 1265, s. 77; SDAO, 1266, s. 73; SDAO, 1270, s. 79; SDAO, 1272, s. 86; SDAO, 1273, s. 83; SDAO, 1274, s. 100-101; SDAO, 1276, s. 72; SDAO, 1277, s. 135-136; SDAO, 1278, s. 137; SDAO, 1279, s. 168; SDAO, 1281, s. 144; SDAO, 1282, s. 160; SDAO, 1283, s. 161; SDAO, 1284, s. 172.

³⁷ SDAO, 1285, s. 176-177; SDAO, 1287, 25. Defa, s. 217-217; SDAO, 1288, 26. Defa, s. 239; SDAO, 1289, 27. Defa, s. 247; SDAO, 1296, s. 197; SDAO, 1291, 29. Defa, s. 249; SDAO, 1292, 30. Defa, s. 247; SDAO, 1293, 31. Defa, s. 247; SDAO, 1294, s. 452-454. ÇSS. 154/ s. 11.

³⁸ SDAO, 1295, s. 317-319; SDAO, 1296, 34. Defa, s. 145-146; SDAO, 1297, 35. Defa, s. 186-189; SDAO, 1298, s. 52.

³⁹ SDAO, 1299, 37. Defa, s. 60; SDAO, 1300, 38. Defa, s. 286, 287; SDAO, 1302, 40. Defa, s. 515, 513; SDAO, 1303, 41. Defa, s. 439; SDAO, 1305, 43. Defa, s. 42-43, 312.

1881-1887 yılları arasında bu defa Çanakkale, Karasi vilayetine dahil edilmiştir. Yeni teşkil edilen bu vilayette sadece, Biga ve Karasi sancakları bulunuyordu. Sancağının kaza ve nahiyeleri şunlardır: "Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Lapseki, Ayvacık kazaları ve Bayramiç, Çardak, Kumkale, Güvercinlik, Çan, Eceabat, Erenköy" nahiyeleri.⁴¹

1888'de itibaren Biga sancağı adı altında Çanakkale müstakil bir sancak yapılarak doğrudan merkeze bağlanmıştır. Sancak dahilinde ise "Biga, Lapseki, Ezine ve Ayvacık kazalarıyla Erenköy, Güvercinlik, Çan, Bergos, Çardak, Bayramiç, Kumkale" nahiyeleri bulunuyordu. Bu dönemde, Gökçeada ve Bozcaada, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetini Limni sancağına içerisindedir. 1888-1910 yılları arasında Çanakkalenin idari yapısında herhangi bir değişiklik yoktur. Müstakil sancak dahilinde 6 kaza ve 7 nahiye bulunuyordu.⁴² Kal'a-i Sultaniye sancağına bağlı köylerin isimlerini şer'iyye sicillerinden öğrenmek mümkündür. Defterlerde 19 köyün ismi yer almaktadır. 1825-1839 yılları arasındaki Çanakkale köyleri şunlardır: "Belen, Cedit, Çiftlik, İtibilmez, Işıklar, Kalabaklı, Kemal, Kos, Kurşunlu, Okçular, Ortaca, Saraycık, Sarıbeyli, Sarıcaılı, Serciler, Sığırlı, Terziler, Türkeş, Yağcılar."⁴³

Yıllar	Kal'a-i Sultaniye	Biga	Lapseki	Ezine	Bayramiç	Ayvacık	Eceabat	Toplam
1888-1889	38	174	76	126	-	57	-	471 ⁴⁴
1890-1895	39	174	86	126	-	57	-	482 ⁴⁵
1896-1898	39	174	86	141	-	57	-	497 ⁴⁶
1899	39	174	86	141	-	57	16	513 ⁴⁷
1900-1908	39	174	86	64	77	57	-	497 ⁴⁸
1909	39	174	87	64	77	57	-	498 ⁴⁹
1910	39	189	87	64	77	57	-	513 ⁵⁰

Tablo-2. 1888-1910 Yılları Arasında Kal'a-i Sultaniye Sancağındaki Köy Sayıları

Yıllar	Kal'a-i Sultaniye	Biga	Lapseki	Ezine	Bayramiç	Ayvacık	Eceabat	Toplam
1888-1889	38	174	76	126	-	57	-	471 ⁴⁴
1890-1895	39	174	86	126	-	57	-	482 ⁴⁵
1896-1898	39	174	86	141	-	57	-	497 ⁴⁶
1899	39	174	86	141	-	57	16	513 ⁴⁷
1900-1908	39	174	86	64	77	57	-	497 ⁴⁸
1909	39	174	87	64	77	57	-	498 ⁴⁹
1910	39	189	87	64	77	57	-	513 ⁵⁰

Sancak dahilindeki nahiyelerden Erenköy, Çanakkale'ye; Güvercinlik ve Çan, Biga'ya; Bayramiç ve Kumkale, Ezine'ye; Bergos ve Çardak, Lapseki'ye bağlı idi. Bayramiç, nahiyesi, 1902'de kaza yapılmıştır. Biga'ya dahil 174 köyden 68'i Biga kazasına, 43'ü Güvercinlik ve 64'ü ise Çan nahiyesine bağlıdır. Lapseki kazasının köylerinden 29'ü Lapseki'ye, 32'i Bergos'a, ve 15'i Çardak nahiyesine bağlıdır. Ezine kazasında 54, Bayramiç'te 65 ve Kumkale'de 7 köy bulunmaktadır.

1890-1895 yılları arasında köy sayılarında artış olmuştur. Lapseki merkezine 10 ve Çanakkale'ye 1 köy eklenmiştir. 1896-1898 yılları arasında ise Bayramiç ve Ezine kazasına bağlı köylerde artış olmuştur. Bayramiç nahiyesine 12 ve Ezine'ye 3 köy ilave edilmiştir. 1899'daki artışın sebebi Edirne vilayeti dahilindeki Gelibolu Sancağına Eceabat kazasının Kal'a-i Sultaniye sancağına dahil edilmesidir. Buraya bağlı 16 köy bulunuyordu. Fakat daha sonraki salnamelerde Eceabat kazası, Çanakkale'ye değil Gelibolu'ya dahil görülmektedir.⁵¹ Gökçeada ve Bozcaada ise o dönemde Cezayir-i Bahr-i Sefid

⁴⁰ SDAO, 1306, s. 712-714; SDAO, 1328, s. 897-899.

⁴¹ SDAO, 1299, s. 60; SDAO, 1300, 38. Defa s. 288.

⁴² SDAO, 1306, s. 702-724. 1894'ten itibaren Biga sancağının merkezi Kal'a-i Sultaniye sancağı olmuştur. SDAO, 1311, s. 868-871. Diğer müstakil sancaklar ise Kodus, Bingazi, Zor, İzmit, Çatalca, Serfiçe ve Cebel-i Lübnan idi.

⁴³ ÇSS. 150/s. 78; ÇSS. 1131/s. 14, 26; ÇSS. 1122/ s. 36.

⁴⁴ SDAO, 1306, s. 712-714. SDAO, 1307, s. 808-811,

⁴⁵ SDAO, 1308, s. 800-803; SDAO, 1309, s. 832-835; SDAO, 1310, s. 842-845; SDAO, 1311, s. 868-871; SDAO, 1312, s. 886-889; SDAO, 1313, s. 926-929.

⁴⁶ SDAO, 1314, s. 930-933. SDAO, 1315, s. 580-582; SDAO, 1316, s. 704-706.

⁴⁷ SDAO, 1317, s. 664-666.

⁴⁸ SDAO, 1318, s. 704-706; SDAO, 1319, s. 756-758; SDAO, 1320, s. 772-774. 1902 tarihli salnamede Bayramiç Ali Rıza Efendinin kaymakam olarak görev yaptığı 3. sınıf bir kaza olarak kaydedilmiştir, s. 774. SDAO, 1321, s. 824-826; SDAO, 1322, s. 844-846; SDAO, 1323, s. 916-920; SDAO, 1324, s. 982-984; SDAO, 1325, s. 978-980; SDAO, 1326, s. 978-980.

⁴⁹ SDAO, 1327, s. 884-887.

⁵⁰ SDAO, 1328, s. 896-899.

⁵¹ SVE, 1318, s. 263-265.

vilayetine bağlı adalar idi. 1888'de Gökçeada kazasına, Semadirek nahiyesi ve 6 köy dahil idi. Bozcada'nın ise köyü bulunmuyordu.⁵²

Tanzimat'tan sonra Çanakkale'nin idare yapısında çok sık değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu sadece Çanakkale'ye özgü bir durum değildir. Ülkenin pek çok bölgesinde bu tür değişiklikleri görmek mümkündür. Bunun sebebi, Tanzimat yeniliklerinin uygulanmasıdır. Devlet, yaptığı yenilikleri uygulamak için, merkeze daha sıkı bağlı bir yönetim biçimi oluşturmaya çalışmıştır. Bu yüzden de sık sık vilayet sınırları değiştirilmiştir.

Tablo-3. Biga Sancağının Kaza ve Nahieleri. 1848-1910.

Yıllar	Bağlı Bulunduğu Eyalet-Vilayet	Çanakkale Dahilindeki Kaza ve Nahieler
1848-1867	Hüdavendigâr Eyaleti	Kal'a-ı Sultaniye Lapseki maa Çardak, Dimetoka/Güvercinlik, Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık /Kızılcıca Tuzla,Ezine-i Kazdağı, Kumkale.
1868-1877	Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti	K.Sultaniye, Ayvacık, Ezine, Biga, Lapseki, kazaları, Çan, Dimetoka, Bayramiç, Kumkale nah. Bozcada, Gökçeada, Semadirek, Limni adaları
1878-1880	Şehremaneti	Kale-i Sultaniye, Ezine, Lapseki Ayvacık, Eceabad, Erenköy, Bayramiç, Kumkale, Dimetoka, Çan, Bozcada ve Limni
1881-1887	Karasi Vilayeti	Kal'a-i Sultaniye, Ezine, Lapseki, Ayvacık Kazalarıyla, Bayramiç, Kumkale, Dimetoka, Çan, Eceabad, Erenköy, Çardak Nahieleri
1888-1910	Müstakil	Biga, Lapseki, Ezine, Ayvacık kazalarıyla Erenköy, Güvercinlik, Çan, Bergos, Çardak, Bayramiç, Kumkale Nahieleri.

Nüfus Yapısı

Çanakkale'yi nüfus bakımından değişik ırkların ve değişik dinlerin bir arada yaşadığı bir liman şehri olarak tanımlayabiliriz. Her ne kadar başlangıçta kale etrafında kurulan bir Türk şehri olarak meydana geldiyse de zamanla, şehre Gayr-i Müslim nüfus gelmiş ve yerleşmiştir. XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde şehir merkezinde yaşayan nüfusun yarısından fazlasını Gayr-i Müslimler oluşturuyordu. Bu yerleşik ahalinin yanında şehirde çok sayıda yabancı uyruklu kişiler de bulunuyordu. Çanakkale Şer'iyye Sicillerine yansıyan bilgiler, Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin uzun süre bir arada huzur içerisinde yaşadıklarını göstermektedir.

⁵² SDAO, 1306, s. 625.

Türklerin bu bölgeye gelişleri Karasi Beyliği döneminde hızlanmıştır. Bu beylik, XIV. yüzyıl başlarında Balıkesir havalisi ve Çanakkale taraflarında kurulmuştur. Beylik döneminde Karasi Bey, Moğollardan kaçarak kendisine iltica edenleri ve Ece Halil kumandasıyla Dobruca'dan gelen Sarı Saltuk Türkmenlerini, kendi arazisine yerleştirmek suretiyle bu bölgede Türk nüfusunu artırmıştır.⁵³

Türklerden sonra şehrin en eski ahalisi Rumlardır. Cuinet'e göre, Çanakkale'de Ortodoks Rum topluluğunun varlığı Müslümanlar kadar eskidir. Rumlar, Çanakkale'de 1690'dan önce dağınık olarak yaşıyorlardı. 1740'lara doğru aşağı yukarı sadece 80 ailenin oluşturduğu özel bir mahalleleri ve 1793'te sadece bir kiliseleri bulunuyordu.

Yahudilerin, Çanakkale'ye gelişleriyle ilgili kesin bilgiler yoktur. Cuinet, seyahatnamesinde bu bölgelerin Yahudi mahkeme kararlarının bir derlemesindeki bilgilere dayanarak, (1660'ta Selanik'te İbrani'ce yayınlanmıştır) dul olan bir Musevi kadının, yeniden evlenmesine Çanakkale Yahudi mahkemesince izin verildiğini belirtmektedir. Bu mahkemenin varlığı, Çanakkale'de önceden bir Yahudi topluluğunun olduğunu ispatlamaktadır. Diğer yandan Çanakkale Yahudi topluluğunun lehçelerinin İspanya İbrani'cesi olması, Türkiye'deki diğer Yahudilerin çoğu gibi bunların da 1492'de İspanya'dan geldiklerini göstermektedir.⁵⁴ 1814'te Çanakkale'den geçen seyyah Edward Racynski bu görüşü doğrular nitelikte bilgiler vermektedir. Seyyah, Çanakkale Rus konsolosunun kendine verdiği yemekte, misafirler arasında bulunan Yahudi asıllı tacirin konsolos ile çok güzel İspanyolca konuştuğuna şahit olmuştur. Konsolostan, onun XVII. yüzyılda Çanakkale'ye yerleşen İspanyol bir aileden geldiğini öğrenmiştir. Yine aynı seyyah, IV. Philip'in zulmünden kaçan birçok Yahudi'nin vatanlarını terk ederek, gruplar halinde Fransa'ya Cenevo'ya, Venedik'e göç ettiklerini ve bunlardan bir kısmının da Osmanlı Devleti'ne sığındıklarını belirtir. Osmanlı Devleti'nin kendisine sığınan Yahudilerin dinlerine, geleneklerine, dillerine bağlı kalabileceklerine dair garanti verdiğini de ekler.⁵⁵

Ermenilerin Çanakkale'de yerleşmeleri ise, XVI. yüzyıldadır. M Cabanel'in Ermeni manastır arşivleri üzerinde yaptığı araştırmalara göre, 1529'da Şah İsmail'in Oğlu Şah Tahmas'ın baskıcı idaresinden kaçan 83 Gregoryan Ermeni aile, Kanuni Sultan Süleyman'ın yönetimi zamanında Çanakkale'ye sığınmışlardır.⁵⁶ Ancak bir başka kaynakta Çanakkale'de bir Ermeni cemaatinin

⁵³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara, 1991, s. 78.

⁵⁴ Cuinet, a.g.e., s. 745.

⁵⁵ Edward Racynski, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, çev: Kemal Turan, İstanbul, 1980, s. 149.

⁵⁶ Cuinet, a.g.e., s. 745.

teşekkülünün 1650'den sonra olabileceği belirtilmektedir.⁵⁷ 1669'da bu sığınmacılar tarafından yaptırılan küçük kilise, 1694 yılında yıktırılmış, ancak 1718 tarihinde III. Ahmet'in iradesiyle tekrar inşa ettirilmiştir. Son olarak küçük bir Katolik Latin topluluğu, 1848'de şehirde oluşmuştur. Bunlar, 1852'de Çanakkale'de küçük bir kilise kurmuşlardır.⁵⁸ Ayrıca Akkirman fethinden sonra (1484) bir kısım Hıristiyan halkın Biga ve yöresine sürgün edilerek yerleştirildikleri de bilinmektedir.⁵⁹

Tablo-4. Biga Sancağı Nüfusu. Erkek /1831.

Müslüman Nüfus		Gayr-i Müslim Nüfus	
Kaza Adı	Nüfus	Kaza Adı	Nüfus
Kal'a-i Sultanıye	2.208	Gökçeada	2.505
Kumkale	632	Bozcada	793
Ezine-i Kazdağı	2.253	Adı geçen kazalardaki yabancı Gayr-i Müslim Nüfus	4.614
Bayramiç	3.327	Konsolos hizmetinde olan Yahudiler	58
Çan	1.856		
Ünye	2.323		
Balya	5.992		
Güvercinlik/Dimetoka	575		
Biga	1.925		
Lapseki	2.442		
Bozcada	439		
Yörükler	4.333		
Toplam	28.305	Toplam	7.970
Genel Toplam		36. 275	

XIX. yüzyılda nüfusla ilgili bilgilere devletin yaptığı ilk nüfus sayımından ulaşmak mümkündür. Bu dönemde devleti dağılma ve çökmekten kurtarma çabalarıyla birlikte nüfus, arazi ve mal-mülk sayımı yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Bu sayımın yapılmasında her devlet için, her devirde geçerli olan, askerlik ve vergi mükellefiyeti gibi iki mühim sebep bulunmaktadır.⁶⁰ 1831'de Rumeli ve Anadolu'da bulunan İslam ve Hıristiyan erkek nüfusu sayılmıştır. Bunun için, memurlar sayım bölgelerine gönderilmiştir. Biga sancağının sayımını Şahap Efendi yapmıştır. Sancakta 36.275 küçük ve büyük erkek nüfus sayılmıştır. Aynı sayıda kadın olduğu kabul edilirse, yaklaşık 72.550 kişi sancakta yaşamakta

⁵⁷ Darkot, a.g.e., s. 338.

⁵⁸ Cuinet, a.g.e., s. 745, 746.

⁵⁹ Feridun Emecen, "Biga", DİA, C. 6, İstanbul, 1992, s. 137.

⁶⁰ Mahir Aydın, "Sultan Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989), İstanbul, 1990, s. 81.

idi. Ancak bu defterde sadece Bozcada ve Gökçeada'daki Gayr-i Müslim nüfus gösterilmiştir. Diğer yerlerdeki, Gayr-i Müslim, nüfus ayrıntılı ve açık olarak verilmemiştir. Kazalarda yaşayan yabancı reaya, 4.614 kişi olarak kaydedilmiştir. Bu rakam o tarihler için çok yüksektir. 1894'te bile sancakta bu kadar yabancı uyruklu kişi yaşamıyordu. Muhtemelen bu sayı içerisinde yerli Gayr-i Müslimler de bulunmaktadır. Bunlardan başka Bozcada ve Kumkale'de 25 kişi sürgün olarak bulunuyordu.⁶¹

Tablo-5. Çanakkale Şehrinin Nüfusu. Erkek/1840-1843⁶²

Mahalleler	1840		1843	
	Hane Sayısı	Tahmini nüfus	Hane sayısı	Tahmini nüfus
Cami-i Kebir	330	1.650	275	1.375
Yalı	144	720	123	615
Arslanca	96	480	84	420
Çınarlık	61	305	48	240
Rumiyan	307	1.535	378	1.890
Ermeniyan	177	885	175	875
Yahudiyan	118	550	177	885
Toplam	1. 233	6. 165	1. 303	6. 515

İlk nüfus sayımından sonraki Çanakkale'nin nüfus ile ilgili bilgilerine Temettuat Defterleri'nden ulaşmak mümkündür. Osmanlı toplumuyla ilgili düzenli ve önemli bilgiler içeren Temettuat Defterleri, şehir tarihçiliği için oldukça önemlidir. Bu defterlerde kaza ve köylerde yaşayan nüfusa ait emlak, arazi, hayvanat, ürün vb. şahsi mal varlığı hane hane yazılmıştır. Bu yüzden toplumsal ve bireysel tarih çalışmaları için önemli bir kaynaktır. 1840'taki bu sayıma göre, şehirde dört Müslüman ve üç Gayr-i Müslim mahallesi bulunmaktadır. Şehrin en büyük mahallesi Cami-i Kebirdir. Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfus ise eşittir. Bu dönemde, Çanakkale ve tüm diğer kıyı liman kentlerinde, Gayr-i Müslim nüfus, Müslüman nüfusa göre bir hayli çoktur. Bunun sebebi, 1740 kapitülasyonları sonrasında, Osmanlı Devletinin yabancılara, ticaret için çok elverişli koşullar sunmasıdır. Bu durumdan yararlanmak isteyen yabancılardan başka, ticaretle

⁶¹ Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara, 1943, s. 8, 12, 156. Tahrir olunan 14-40 yaş arasında olan Müslim nüfusun, askere elverişli olanlarının karşısına mim konulmuştur. Biga'da 605 neferin karşısına mim bulunmaktadır.

⁶² Mustafa Büberci, 19. Yüzyıl Sosyo-Ekonomik Özellikleri İle Çanakkale, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 28.

uğraşan yerli azınlıklar da liman ve benzeri ticaret odaklarına yoğunlaşmaya başlamışlardır.⁶³ 1843'te Rum mahallesi şehrin en büyük mahallesi olmuştur. Buradaki rakamlar vergi veren erkek nüfustur. Aynı sayıda kadın nüfusunun olduğu varsayılırsa, Çanakkale şehrinde, 1840'ta 12.330 kişi yaşamaktaydı. Bu sayımdan 3 sene sonra nüfus, 13.030'a çıkmıştır.

Tablo-6. 1875-1876 Tarihlerinde Biga Sancağınınındaki Erkek Nüfus.⁶⁴

Kaza isimleri	İslam		Rum		Ermeni		Yahudi		Kıpti		Toplam	
	1875	1876	1875	1876	1875	1876	1875	1876	1875	1876	1875	1876
Çanakkale	3302	3357	2060	934	357	354	540	544	103	103	6362	5292
Biga Kaza	2949	2990	1086	1257	113	119	-	-	23	42	4171	4408
Ayvacık Kazası	7543	7506	421	439	-	-	-	-	135	110	8099	8055
Ezine kaz	4260	4774	882	997	174	192	-	-	55	58	5371	6021
Lapseki Kazası	3960	4073	297	319	-	-	-	-	64	75	4321	4467
Bayramiç nahiyesi	6182	6332	218	220	-	-	-	-	85	84	6485	6636
Güvercinlik Nah.	1305	1360	450	460	-	-	-	-	29	31	1784	1851
Çan Nah	3120	3132	170	199	-	-	-	-	48	51	3338	3382
Eceabat Nah	1958	2060	3055	3046	-	-	-	-	62	62	5075	5168
Erenköy	-	-	-	1181	-	-	-	-	-	-	-	1181
Kumkale Nah.	542	529	865	889	-	-	-	-	13	9	1420	1427
Bozcada	564	580	1454	1438	-	2	-	-	7	7	2025	2027
Gökçeada	-	-	3070	3072	-	-	-	-	-	-	3070	3072
Toplam	35685	366938	14028	14451	644	667	540	544	624	632	51521	52987

Biga sancağının Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine dahil olduğu dönemlerde vilayet salnamelerinde sancağa ait ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Yukarıdaki tabloda, 1875 ve 1876 yıllarına ait Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayet salnamelerinde yer alan Biga sancağının kaza ve nahiyelerinin nüfusları verilmiştir. Salnamelerdeki bu sayılar sadece erkek nüfustur. Buna göre, 1875'te Biga

sancağında 51.521 erkek nüfus bulunuyordu. Bu kadar da kadın nüfusunun yaşadığı öngörülürse sancakta toplam, 103.042 kişi yaşamakta idi. 1876'da nüfus, 105.974'te ulaşmıştır. Bu verilere göre, iki yıl içerisinde nüfusta önemli bir artışın olmadığı görülmektedir. Buna karşılık, Çanakkale'de şehir merkezindeki Rum nüfusta önemli bir düşüşün olduğu görülmektedir. Ancak, sancak genelindeki Rum nüfusta ise artış vardır. Bunun sebebi, 1875 yılında Çanakkale şehri içerisinde gösterilen Erenköy nahiyesi nüfusunun 1876 salnamesinde ayrı olarak gösterilmesidir.

Şehrin nüfus yapısına bakıldığında Müslümanlardan sonra, ikinci büyük nüfus yoğunluğuna Rumlar sahiptir. Rumlar, bütün şehir merkezlerinde bulunuyorlardı. Hatta, Erenköy ve Gökçeada tamamen Rumlarla meskundu. Bozcada, Kumkale, Eceabat gibi yerlerde ise Rum nüfusu çoğunluktadır. Çanakkale şehrindeki üçüncü büyük nüfus, Ermenilerdir. Bunlar, Çanakkale, Ezine ve Biga'da yaşıyorlardı. Yahudiler ise sadece Çanakkale merkezde bulunuyorlardı. Gayr-i Müslim nüfus genellikle şehir merkezlerinde yaşamakta idi. Buna karşılık Rumlara ait köyler de bulunmaktadır. Rumların, Çanakkale'de 1, Eceabat'ta 3, Biga'da 4, Güvercinlik'te 3, Çan'da 1, Ezine'de 2, Kumkale'de 1, Gökçeada'da 6 olmak üzere, 19 köy yerleşimleri bulunuyordu.

1875 ve 1876 vilayet salnamelerinde bu nüfus bilgilerinin yanında, hane, mahalle ve köy sayıları da mevcuttur. Ayrıca 1875 vilayet salnamesinde sancak dahilinde yaşayan muhacirlerin sayıları da verilmiştir. Çanakkale merkezinde 27 hanede 55 erkek muhacirin ikamet ettiği bir mahalle vardı. Lapseki'de 2 hanede 3 kişi, Eceabat'ta 39 hanede 102, Ezine kazasında 21 hanede 43, Bayramiç'te 7 hanede 14, Biga kazasında 5 köyde 114 hanede 243, Güvercinlik'te 35 hanede 51 kişi olmak üzere toplam 245 hanede 511 erkek nüfus bulunuyordu.

Vilayet dahiline ilk göçmen iskanı Kırım harbiyle başlamıştır. Göçmenler, vilayetin muhtelif bölgelerine yerleştirilmiştir. Fakat bu iskan müstakil köy kurma şeklinde olmamıştır. Daha çok münferit aileler halinde serpiştirme suretiyle iskan yapılmıştır. Büyük ölçüde muhacirlerin ilk iskanı, 1877 Osmanlı-Rus muharebesi sonundadır. Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenler bu havaliye yerleştirilmiştir. Bu iskan, vilayetin her bölgesinde, müstakil köyler kurmak yada kaza merkezlerine mahalleler eklemek suretiyle yapılmıştır.⁶⁵ Çanakkale şehri göçü daha çok Balkan harbinden sonra ve Cumhuriyet döneminde almıştır. Özellikle büyük mübadelede Çanakkale iline yoğun bir nüfus gelmiştir. 1877'den başlamak suretiyle 1901, 1908, 1911, 1913, 1925, 1926, 1928, 1929, 1933-1939, 1940-1951 yıllarında Çanakkale ilinin merkezine ilçe, bucak ve köylerine tahminen 32.000 göçmen yerleştirilmiştir.⁶⁶ 1883' de göçmenler için Biga'da Teşvikiye, Osmaniye

⁶³ Yurt Ansiklopesi, C. 3, İstanbul, 1982, s. 1838.

⁶⁴ SVCBS, 1293, 7. Defa, s. 127,128; SVCBS, 1292, 6. Defa, s. 114, 115.

⁶⁵ Çanakkale 1954, s. 77.

⁶⁶ Çanakkale İlinin İktisadi Tetkiki, haz: Ahmet Cemil Conk, Ankara, 1952, ss. 11-13.

ve Tevfikiye adlı üç köy kurulmuştur. Aynı yıl Kafkasya'dan göç eden halk da buralara yerleştirilmiştir.⁶⁷ 1912-1915 yılları arasında Biga'ya (Çanakkale dahil) 2.903 kişi iskan edilmiştir.⁶⁸

Tablo-7. 1888'de Biga Sancağında Nüfus. Erkek/ Kadın.⁶⁹

Yeri	İslam		Rum		Ermeni		Yahudi	Protestan	Yabancı Katolik	Ecnebi	Toplam
	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı	Yerli	Yabancı					
Kal'a-i Sultaniye	7.144	395	4.470	56	820	30	1.354	44	72	199	14.584
Biga	38.503	-	3.144	-	277	-	-	-	-	82	42.006
Ezine	29.209	-	4.513	-	463	-	253	-	-	-	34.438
Ayvacı	15.875	-	1.671	-	-	-	3	-	-	30	17.579
Lapseki	9.546	-	790	-	36	-	18	-	-	22	10.412
Toplam	100.277	395	14.588	56	1596	30	1.628	44	72	333	119.019

1888'de sancağın nüfusu 119.019 kişiye ulaşmıştır. Yukarıdaki tablodaki nüfus verilerin daha öncekilerden farkı, erkek ve kadın nüfusunun birlikte verilmiş olmasıdır. Bu yüzden rakamlar yükselmiştir. Bundan başka, Gayr-i Müslimler arasında Yahudilerin nüfusunda bir artış söz konusudur. Daha önceki nüfus verilerinde Yahudilerin sadece Çanakkale şehrinde yaşadıkları görülmektedir. Ancak Karasi vilayet salnamesinde, Ezine, Lapseki ve Ayvacık kazalarında Yahudi nüfus verilmiştir. Bu veriler daha önce hiçbir kaynaktan geçmemektedir. Bu dönemde bu havalide herhangi bir Yahudi göçü de olmamıştır. Bunun yanında, Rum nüfusunda bir azalma söz konusudur. Bu kadar kısa bir dönemde nüfusta bu şekilde artış ve azalma olamaz. Bunun sebebi, Bozcaada, Gökçeada, Eceabat gibi Rum nüfusunun yoğun olduğu yerlerin bu dönem Biga sancağı dahilinde bulunmamasıdır. Bu yüzden sancağın daha önceki Rum nüfus verilerinde bir azalma olmuştur.

⁶⁷ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s. 54.

⁶⁸ H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi, Göç*, İstanbul, 2001, s. 190.

⁶⁹ *Karasi Vilayetine Mahsus Salname, 1305*, 1. Defa, s. 134, 138, 141, 145, 148.

Tablo- 8. 1894 Biga Sancağının Genel Nüfusu.Erkek/Kadın⁷⁰

Yeri	Osmanlı Teb'ası Olan Nüfus					Yabancı Uyraklılar				Toplam	
	Müslüman		Rum	Ermeni		Yahudi	Rum	Katolik	Protestan		Yahudi
	Yerleşik	Göçebe		Gregoryan	Protestan						
Kal'a-i Sultaniye	8.662	397	5.501	904	52	1.805	1.147	92	8	926	19.494
Biga	40.486	263	3.745	244	-	-	-	-	-	-	44.738
Ezine	28.653	557	4.458	460	-	240	-	-	-	-	34.368
Ayvacı	16.483	324	1.768	-	-	-	-	-	-	-	18.575
Lapseki	10.758	-	941	28	-	17	25	-	-	-	12.263
Toplam	105.042	1.541	16.413	1.636	52	2.062	1.172	92	8	926	129.438

Sancağın genel nüfusu, 1894'te 129.438'e ulaşmıştır. Biga sancağındaki bu nüfus artışı doğaldır. Yoksa bu dönemlerde, bu havalide yoğun bir göç yoktur. Cuinet, başka hiçbir kaynaktan geçmeyen, Lapseki kazasında 494 kişilik bir Bulgar nüfusundan bahseder. Yine sadece Karasi vilayet salnamesinde yer alan Ezine ve Lapseki kazalarındaki Yahudi nüfusuna Cuinet'te yer vermektedir. Daha önce, Biga sancağında bulunan, Gökçeada ve Bozcaada, bu tarihlerde Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine bağlı idi. Bozcaada'nın 2.173 erkek nüfusundan 640'ı Müslüman, 1.520'si Rum, 8'i Ermeni, 3'ü Yahudi ve 2'si yabancıdır. Adada bulunan 1.967 kadın nüfusun 660'ı Müslüman, 1.300'ü Rum, 6'sı Ermeni ve 1'i Yahudi'dir. Tamamen Rumların yaşadığı Gökçeada'nın erkek/kadın nüfusu ise 9.116'dır.⁷¹ Gökçeada ve Bozcaada nüfusunu da eklersek sancağın nüfusu 1894'te 142.191 kişiye ulaşır. 1875 ve 1876 nüfusu içerisinde o dönem Çanakkale, Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine bağlı olduğundan adaların nüfusu da vardır. Çanakkale ve Lapseki'de Osmanlı teb'ası olmayan 2.179 Gayr-i Müslim'in yaşadığı görülmektedir. Bunlar, özellikle ticaret için gelen tüccarlar ve konsolos çalışanlarıdır. Çanakkale'de, Almanya, Amerika, Avusturya, Danimarka, Felemenk Fransa, İngiltere, İspanya, İtalya, İsveç-Norveç Rusya ve Yunanistan, gibi

⁷⁰ Cuinet, a.g.e., s. 696.

⁷¹ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonné de Chaque Province de L'Asie-Mineur*, C. III, İstanbul, 2002, s. 95, 99.

devletlerin konsoloslukları vardı.⁷² Bu durum, Çanakkale şehrinde canlı bir ticari hayatın yaşandığını göstermektedir. Buraya kadar verdiğimiz 1875, 1876, 1888 ve 1894 yıllarına ait nüfus rakamlarının içerisinde köyler de vardır. Şehir merkezine ait nüfus sayılarına, ancak Cuinet'in seyahatnamesinden ulaşmak mümkündür. Buna göre şehir merkezlerindeki nüfus yapısı şu şekildedir:

Tablo-9. 1894'te Biga Sancağındaki Şehir Merkezlerinin Nüfusu.
Erkek/Kadın.⁷³

Yeri	Osmanlı tebası olan nüfus					Yabancı uyruklular				Toplam
	Müslü Man	Rum	Ermeni Gregor yan	Protestan	Yahu di	Rum	Latin	Protes Tan	Yahu di	
Çanakkale	3.551	2.577	904	52	1.805	1.147	98	8	926	11.068
Biga	8.395	1.445	160	-	-	-	-	-	-	10.000
Ezine	780	580	260	-	130	-	-	-	-	1.750
Ayvacık	1.052	768	-	-	-	-	-	-	-	1.820
Lapseki	1.230	700	28	-	17	25	--	-	-	2.000
Bayramiç	800	190	200	-	60	-	-	-	-	1.250
Güvercinlik	5.616	1.300	84	-	-	-	-	-	-	7.000
Kara Biga	495	500	-	-	-	-	-	-	-	995
Çan	1.500	500	-	-	-	-	-	-	-	2.000
Toplam	23.419	8.560	1.636	52	2.012	1.172	98	8	926	37.883

Biga sancağında yaşayan 129.438 kişiden, 37.883'ü şehir merkezlerinde yaşamaktadır. Geri kalan 91.555 nüfus köylerde oturuyordu. Ancak, Çanakkale kazasında, şehirde ikamet eden nüfus daha fazladır. Kazada yaşayan, 19.494 kişiden 11.068'i şehir merkezinde yaşamaktadır. Geri kalan 8.426 kişi köylerde bulunuyordu. Bu durum, bir tarım toplumu olan Osmanlı Devlet'i için bir istisnadır. Ülkenin genelinde nüfus köylerde yaşıyordu. Bu, Çanakkale merkezinde esnaflık ve ticari faaliyetlerin yoğunluğunu ve gelişmişliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, sancağın diğer kazalarında, kırsal bölgelerde yaşayan nüfus daha fazladır. 1905'te, Çanakkale şehrinin nüfusu 15.000'ine yükselmiştir.⁷⁴ Cuinet, mutasarrıflıkta yaşayanların hepsinin istisnasız Türkçe'yi konuşabildiklerinden bahseder. Çanakkale'deki tüccarların çoğu ve Levanten

⁷² SVCBS. 1292, s. 10-108.

⁷³ Cuinet, a.g.e., s. 746, 753, 754, 755, 759, 764, 765, 771.

⁷⁴ İbrahim Hilmi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyenin Ahval-i Coğrafiyye ve İstatistikiyesi, İstanbul, 1323, s. 112.

kolonisi de Fransızca konuşmakta idi.⁷⁵ 1903'te Kal'a-i Sultaniye sancağının genel nüfusu 140.0000 kişiye yükselmiştir.⁷⁶

Şehir tarihinde en acılı günleri Çanakkale Savaşları sırasında görmüştür. Bombardımanlar sonucu şehir ateşler içinde kalmıştır. Sivil nüfus tahliye edilmiş olduğundan şehrin nüfusu azalmıştır. Ticaret gerilemiş ve şehir sönüklemiştir. Şehrin nüfusunun artması ve kalkınması ise ancak Cumhuriyet döneminde olmuştur. Şehir, ancak 1935'te 1894'lerdeki 11.000 kişilik nüfusuna ulaşabilmiştir.⁷⁷

Çanakkale şehrinde yaşayan Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfusun geçim kaynakları ve hangi mesleklere sahip olduklarını 1840 yılına ait temettuat kayıtlarından tespit etmek mümkündür. Zirai mesleklerden çiftçilikle Müslümanların, bağcılık ve bahçıvanlıkla Gayr-i Müslimlerin uğraştığı dikkat çekmektedir. Çiftçilerin % 97.30'u Müslüman'dır. Gayr-i Müslim mahallelerinden sadece Ermeni ve Rum mahallelerinde birer çiftçi kayıtlıdır. Yahudi mahallesinde çiftçilikle uğraşan kimse yoktur. Ziraatla ilgili mesleklerden bahçıvanların tamamına yakını Rum mahallesinde toplanmıştır. Ermeni mahallesinde 1 bahçıvan kayıtlıdır, bağcılarının % 90'ı Rum mahallesindedir ve bağların 91.31'i Gayr-i Müslimlerin elindedir. Bu bağların % 43'ünü de Rumlar sahiptir. Buna göre, Çanakkale'deki içki üretiminde Gayr-i Müslimlerin etkili olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çanakkale'de temettuat defterinde kayıtlı toplam hayvan sayısı 1840 yılında 3.939 baştır. Bu hane sayısına bölündüğünde, hane başına 3.22 hayvan düşmektedir. Bu durum şehirde hayvancılığın aile ihtiyacını karşılamaya yönelik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Hayvancılığın şehir ekonomisi içinde önemsiz bir alan olarak kalmasının nedeni, şehir hayatında canlı bir esnaflık ve ticaret faaliyeti olmasından kaynaklanmaktadır.

Çanakkale'de bulunan sanayi faaliyetleri öncelikle bölgenin kendi ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bazı alanlarda dış pazar için üretim görülmektedir. Bir liman kenti olması dolayısıyla dışarıdan mal ithalatı ve ihracı söz konusu olmuştur. Özellikle Ahitnamelerin yabancı tüccara elverişli imkanlar sunmasının ardından gerek yabancılar gerekse ticaretle uğraşan yerli azınlıkların liman kentlerinde yoğunlaşmasından Çanakkale'de etkilenmiştir.⁷⁸ Çanakkale'den ihraç edilen ürünler arasında zeytinyağı, tahıl, palamut, mazı, deri, yün ve keçe yer alıyordu.⁷⁹ Çanakkale nüfusunun önemli bir gelir kaynağı olan çanak ve çömlekçilik yüzyıl sonunda, Avrupa ürünleriyle rekabet edemez duruma gelmiştir.

⁷⁵ Cuinet, a.g.e., s. 697.

⁷⁶ SNMU, 1321, 6. Sene, s. 737.

⁷⁷ Tuncel, a.g.m., s. 198, 199.

⁷⁸ Büberci, a.g.t., s. 46, 50, 62, 65.

⁷⁹ Tuncel, a.g.m., s. 198.

Bu yüzden şehirdeki imalathaneler birer ikişer kapanmıştır. 1850'li yıllardan 1905'e kadar, 50 yıllık bir süreçte çanak imalatı göze çarpacak derecede azalmıştır. Daha önceleri senede 35.000 liralık çanak çömlek yapılırken, 1905'te 4000 liraya düşmüştür. Kıbrıs, Mısır, Yunanistan'a yapılan ihracat ise, 500 lira gibi çok düşük bir seviyeye inmiştir. 1905'te mevcut olan 15 kadar imalathane sahipleri ancak ekmek parasına çalışıp uğraşmakta idi. Bunlar, çocuklarını başka mesleklere yönlendirmek zorunda kalmışlardır. Yine bu bölge için önemli olan (Ezine, Bayramiç, Çanakkale şehirlerinde) debbağhanelerin üretimi de yetersiz hale gelmiştir.⁸⁰

XIX. yüzyılda Çanakkale'de bulunan başlıca sanayi kolları, yemenicilik, çanakçılık, dericilik, metalürji, dokumacı ve ağaç işlerinden oluşmaktaydı. Bu sanayi dallarından çanakçılık ve debbağlılık üretimi aynı zamanda dış pazara yönelikti. Ekonomik üretim açısından Çanakkale tarla ürünleri üretiminde çok etkili değildir. Halkın mesleki dağılımı açısından esnaflık faaliyetlerinin ilk sırada olması bu durumu ortaya koymaktadır. Klasik tahıl üretimi dışında, Çanakkale'de meyve üretimi özellikle üzüm ve meşe palamudu üretiminde kendini göstermektedir. Sanayi faaliyetlerinde şüphesiz, Çanakkale'ye ismini almasına sebep olan çanakçılık faaliyetleriyle dericilik en fazla işteğal olunan iş kollarıdır.

Çanakkale nüfusunun büyük çoğunluğu şehirde yaşamaktadır, bu durum Çanakkale ekonomik yapısının şekillenmesinde önemli olmuştur. Çanakkale'de zirai mesleklerin az oluşu şehirlilerin esnaflıkla uğraşmalarının bir sonucu olmuştur. Şehirli nüfusun kırsal nüfusa göre fazla olması XIX. yüzyıl için Osmanlı şehirlerinde alışılmış bir durum değildir. Halkın büyük çoğunluğunun ekili toprağı yoktur. Hakim geçim kaynağı esnaflık faaliyetleridir. Taşdığı bu özellikler dolayısıyla XIX. yüzyılda Çanakkale küçük kasaba görünümüne rağmen, ekonomik ve sosyal nitelikleri ile Osmanlı sistemi içinde önemli bir yerleşim yeri olarak dikkat çekmektedir.⁸¹

⁸⁰ İbrahim Hilmi, a.g.e., s. 114.

⁸¹ Büberci, a.g.t., s. 46, 50, 62, 65, 66, 100, 101.

Sonuç

XV. yüzyılda, bir kalenin etrafında kurulan Çanakkale şehri zamanla büyüüp gelişmiştir. Özellikle 1740 kapitülasyonları, diğer kıyı liman kentlerinde olduğu gibi Çanakkale şehrinde de ticareti artırmıştır. Şehrin, uluslar arası bir geçiş noktası olan Boğaz kıyısında olması önemini bir kat daha yükseltmiştir. Çanakkale, uzun süre Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin Biga sancağı dahilinde bulunmuştur. XIX. yüzyılla beraber idari alanda yapılan yeniliklerden şehir etkilenmiştir. Bu dönemde çok sık olarak, sancağın bağlı olduğu vilayetlerin değiştiği görülmektedir. Buna rağmen sancağın sınırlarında fazla bir değişiklik olmamıştır. Bu durum ülkenin bütün şehirleri için geçerli idi. Devlet, Tanzimatla birlikte yaptığı mali ve askeri yenilikleri, daha iyi uygulamak için sık sık, taşra teşkilatında değişiklikler yapmak zorunda kalıyordu. Amaç merkezi idareyi sağlamlaştırmaktı. Bu yüzyılda şehir, 5 ayrı vilayete dahil edilmiştir. Sonunda müstakil sancak yapılarak doğrudan merkeze bağlanmıştır.

Çanakkale şehrini diğer Anadolu şehirlerinden ayıran en önemli özelliği nüfus yapısı ve stratejik konumudur. Şehirde, Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfusu eşittir. Bu durum diğer birkaç liman şehrinde de görülür. Konumu dolayısıyla da dışa açıktır. Bu yüzden diğer şehirlerden farklıdır. Taşdığı bu özellikler şehrin XIX yüzyılda küçük bir kasaba olarak görünmesine rağmen, ekonomik ticari nitelikleri ile önemli bir yerleşim merkezi olmasını sağlamıştır. Ayrıca şehrin bu dönemde, ticaret ve stratejik konumu bakımından önemli bir yer tutması, birçok devletin burada konsolosluk açmasını sağlamıştır.

Çanakkale şehrinin başka bir özelliği de nüfusunun büyük çoğunluğunun şehir merkezinde yaşamasıdır. Şehir merkezinin nüfusu, köy nüfusundan fazladır. Bu, şehirde esnaflık ve ticaret faaliyetlerinin geliştiğini gösterir. Sancak dahilindeki diğer kazalarda ise nüfus, köylerde yoğunlaşmıştır. Ancak, XIX. yüzyıl sonuna doğru, şehir için önemli bir kaynak olan çanak ve dericilik üretimi gerilemiştir. Bunun sebebi, şehir esnafının, Avrupa mallarıyla rekabet edemez duruma gelmesidir.

Çanakkale şehri kuruluşundan XX. yüzyıla kadar idari ve nüfus bakımından önemini korumuştur. XIX. yüzyıl boyunca şehir nüfusunda doğal bir artış söz konusudur. Ancak, Balkan savaşlarından sonra ve Cumhuriyet döneminde şehir göç almış ve vermiştir. Gayr-i Müslimler bütün Türkiye'de olduğu gibi Çanakkale şehrini terk etmek zorunda kalmışlardır.

Ek-1. Biga Mutasarrıfları ve Boğaz Muhafızları

İdarecinin Adı	Yönettiği Sancak ve Boğaz Muhafızlığı Adı	Yönetim Dönemi
Elhac Mustafa Paşa	Biga Sancağı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Ağustos 1825- Nisan 1828
Salih Paşa	Biga Sancağı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Kasım 1831-Ekim 1832
Mehmet Paşa	Biga Sancağı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Ağustos 1833
Mehmet Raif Paşa	Biga Sancağı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Şubat 1835
Sait Paşa	Biga Sancağı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	Temmuz 1835
Mehmet Vasıf Paşa	Biga Sancağı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	20 Kasım 1835/4 Şubat 1838
Elhac Ali Paşa	Biga Sancağı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	28 Mart 1839
Esad Mehmet Paşa	Biga ve Gelibolu Sancakları Mutasarrıfı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	24 Temmuz 1839-21 Eylül 1839
Haydar Paşa	Biga ve Gelibolu Sancakları Mutasarrıfı ve Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı	18 Kasım 1839-26 Ocak 1840

Kaynak : ÇSS. 150/s. 64, 66, 99; ÇSS. 1131/s. 3; ÇSS. 1121/ s.3; ÇSS. 1121/ s. 3, 53; ÇSS. 1121/s. 86; ÇSS. 1121/s. 96; ÇSS. 1122/ s. 8; ÇSS. 1122/ s.23, 39 ; BSS. 817/s. 10, 13, 16, 24, 30.

Ek-2 . Çanakkale Kırsal (Köy) Yerleşimi (1830- 1843)

Köyler	Hane	Tahmini Nüfus	Hane	Tahmini Nüfus
İtgelmez	-	-	266	1330
Kos	-	-	72	360
Okçular	137	685	37	185
Saraycık	106	530	55	275
Yağcılar	26	130	16	80
Kuşköy (?)	-	-	17	85
Işıklar	49	245	29	145
Kemel	29	145	31	155
Karacaviran	186	930	85	425
Sarıcabeyliği	37	185	15	75
Çakırlı	-	-	12	60
Ortaca	27	135	16	80
Terziler	43	215	18	90
Serçiler	32	160	11	55
Çiftlik	39	195	17	85
Belek	42	128	24	120
Sarıcaili	92	460	39	195
Kalabaklı	38	190	16	80
Sığırlı	22	110	-	-
Türkeş	28	140		
Yeniköy	46	230	-	-
Kurşunlu	32	160	-	-
Toplam	883	4415	766	3830

Kaynak : Büber, Mustafa, 19. Yüzyıl Sosyo-Ekonomik Özellikleri ile Çanakkale, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s. 37.

Ek-3. Kal'a-i Sultaniye Sancağının İdari Görevlileri/ 1910

Memurlar	Adı	Memurlar	Adı
Mutasarrıf	Ali Raşid Bey	Orman Maden Müdürü	Mahfi Bey
Naib ve Bidayet mahk hukuk reisi	İsmail Hakkı Ef	Defter-i hakani Memuru	Remzi Efendi
Muhasebeci	Ali Naci Bey	Mekteb-i İdadi Müdürü	Osman Nuri ef
Tahrirat müdürü	Mustafa Tevfik Bey	Baytar Müfettişi	Oseb Efendi
Müftü	Mustafa Rasim Ef	Ziraat Memuru	Sine Kerim Ef
Bidayet Mahk ceza reisi	Aşir efendi	Posta Ve telgraf Müdürü	Abdulkerim Ef
Müdde-i umumi Muavini	Süleyman Faik ef	Rüsumat Müdürü	Hasan Azmi Ef
Nüfus Müdürü	Hasan Fehmi Ef	Duyun-ı Umumiyye Müdürü	Ali Vasfi Ef
Jandarma kumandanı	Vasıf Bey	Tercüman	Yahya Hakkı Bey
Nafia ser-mühendisi	Mehmed faik ef	Ziraat Bank Sandık Memuru	Ahmed Vasfi Ef
Evkaf Memuru	Ali Rıza Bey		

Kaynak Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1328, s. 896.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, VRD. TMT, 5124.

ÇŞŞ: Çanakkale Şer'iyye Sicilleri: 150, 152, 154, 155, 1121, 1122, 1128, 1131

BŞS: Biga Şer'iyye Sicili, 817.

SVCBS: Salname-i Vilayet-i Cezayir-i Bahr-i Sefid, 1292, 1293.

SVE: Salname-i Vilayet-i Edirne, 1318.

Karasi Vilayetine Mahsus Salname, 1305, 1. Defa

SNMU: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1321.

SDAO: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye: 1265, 1266, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274, 1276, 1277, 1278, 1279, 1280, 1281, 1282, 1283, 1284, 1285, 1287, 1288, 1289, 1291, 1292, 1293, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1299, 1300, 1302, 1303, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1323, 1324, 1325, 1326, 1327, 1328.

Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, H. Yıldırım 2001. Osmanlıdan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi. Göç, İstanbul

Aydın, Mahir 1990. " Sultan Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, 28-30 Haziran 1989. İstanbul.

Büberci, Mustafa 2003. 19. Yüzyıl Sosyo- Ekonomik Özellikleri İle Çanakkale, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Cuinet, Vital 1894. La Turquie D'Asie Géographie Administrative Statistique, Descriptive et Raisonné de Chaque Province de L'Asie-Mineur, Cilt, III, Paris

Çadırcı, Musa 1983. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt, 1, İstanbul

Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991.

“Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)”, IX. Türk Tarih Kongresi, Cilt, II, Ankara, 1985.

Çanakkale 1954.

Çanakkale İlinin İktisadi Tetkiki, (Haz: Ahmet Cemil Conk), Ankara, 1952.

Darkot, Besim 1993. “ Çanakkale” İslam Ansiklopedisi, Cilt, 3, İstanbul

Emecen, Feridun 1998. “Hüdavendigar” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 18, İstanbul

“ Biga ” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 6, İstanbul, 1992.

Ergin, Osman Nuri 1995. Mecelle-i Umur-i Belediye, C. 3, İstanbul

Evliya Çelebi 1970. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz: Zuhuri Danışman) Cilt, 8, İstanbul

İbrahim Hilmi 1323 (1905). Devlet-i Aliyye-i Osmaniyyenin Ahval-i Coğrafiyye ve İstatistikiyesi, İstanbul

İnalçık, Halil 1964 “ Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler” Belleten, XXVIII/112.

Karal, Enver Ziya 1943.Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara

Mustafa Nuri Paşa 1992. Netayici’i-Vuku’at, Cilt, I-II, Ankara

Piri Reis 1973.Kitab-i Bahriyye, Denizcilik Kitabı, (Haz: Yavuz Senemoğlu), Cilt, I, İstanbul

Raczynski, Edward 1980. 1814’de İstanbul ve Çanakkale’ye Seyahat, (Çev: Kemal Turan) İstanbul

Roderic H.Davison 1997. Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876, Cilt,1, (Çev: Osman Akınhay) İstanbul

Şakiroğlu, H. Mahmut 1993. “Cezayir-i Bahr-i Sefid” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul

Şemseddin Sami 1314 (1896). Kamusû’l-A’lam, Tarih ve Coğrafya Lugati, Cilt, 5, İstanbul

Tekindağ, Şihabettin 1993. “ Çanakkale” İslam Ansiklopedisi, Cilt, 3, İstanbul

Tönük, Vecihi 1945. Türkiye’de İdare Teşkilatı, İstanbul

Tuğlacı, Pars 1985. Osmanlı Şehirleri, İstanbul

Tuncel, Metin 1993. “ Çanakkale” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt, 8, İstanbul

Uzunçarşılı, İ. Hakki 1988. Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, Ankara

Osmanlı Tarihi 1991. Cilt, 1 , Ankara

Yurt Ansiklopesi 1982. Cilt, 3, İstanbul

THE ADMINISTRATIVE AND POPULATION STRUCTURE OF ÇANAKKALE AFTER THE REFORMS

Without doubt, the most important characteristic of cities is the fact that they act as administrative centres. In 19th century, the city of Çanakkale was within the Biga *sancak* (sanjak, sub-division of a province) in the Ottoman provincial organisation. The centre of the Biga *sancak* was sometimes considered as Kal'a-i Sultaniye (former name of city of Çanakkale), and at other times Biga. Gallipoli, which is now within the borders of Çanakkale province, was then a *sancak* of the city of Edirne. This article mainly focuses on the administrative structure of the city of Çanakkale within the Biga *sancak*. Issues concerning city management have not been analysed. Moreover, population structures of counties of the city of Çanakkale and Biga *sancak* have been examined in detail.

Çanakkale is a 15th century city whose establishment does not go far back; the foundations were laid during the period of Fatih Sultan Mehmet (Mehmet the Conqueror). The city of Çanakkale was established in place of cities founded on locations close to each other and later destroyed after the New Historical Period (i.e. Troia, Dardanos). Çimenlik Castle in Çanakkale, established by Fatih Sultan Mehmet in order to control Dardanelles shipping, was the core of this new city.

In addition to the name 'Çanakkale', the city was also known as Kala-i Sultaniye and Dardanos. The name Çanakkale was mainly used by the local populace. This name became popular after the increase in pottery production during the 1740s. The name Dardanos, which was given to the Straits (Dardanelles) by Europeans, comes from a city founded nearby by the King of Troia, who had the same name. Piri Reis explains that the name Kal'a-i Sultaniye comes from the fact that the castle was established by Sultan Mustafa, son of Fatih Sultan Mehmet.

The city of Çanakkale was connected to the Biga *sancak* in the province of Anatolia during the initial period of the Ottoman State. It was then connected to Cezayir-i Bahr-i Sefid, whose centre was Gallipoli, in 1533. In that period, the administration of Biga and the Dardanelles, called the 'Straits of Bahr-i Sefid', were handled together. After the reforms, the administration of *sancaks* was given to organised tax collectors (*muhassıl*) and taken from tax collecting individuals

(*mütesellim*). The Gallipoli and Biga *sancaks* were administered together after the organisation of tax collectors (*muhassıllık*) was established.

Between 1848 and 1867, Kal'a-i Sultaniye had become a central district connected to the Biga *sancak* in the province of Hudavendigâr. As of 1868, it was again included within Cezayir-i Bahr-i Sefid province, which had previously administered it for a long time. This situation continued until 1877. At the same time, the centre of Cezayir-i Bahr-i Sefid province was Kal'a-i Sultaniye. It is seen that Çanakkale was connected to the Municipality (*Şehremaneti*) of Istanbul during a short three-year period between 1877 and 1880. Between 1881 and 1887, Çanakkale this time was connected to the city of Karasi. In 1888, it was directly connected to the centre with a separate name of Biga *sancak*. Throughout all those periods, the districts of the Biga *sancak* remained approximately the same. The names of these districts and sub-districts are as follows: *Kal'a-i Sultaniye, Lapseki and Cardak, Dimetoka / Güvercinlik, Biga, Çan, Bayramiç, Ayvacık, Kızılca, Tuzla, Ezine-i Kazdağı / Eyne Pazarı, Nahiye-i Kumkale*. From time to time, Bozcaada and Gökçeada were also connected to the *sancak*.

We may define Çanakkale in terms of population as a port city where different races and religions lived together. The arrival of Turks in this region accelerated during the period of the Karasi Principality. After Ottoman sovereignty was established, the population of Turks increased. There is no absolute information regarding the arrivals of Jews in Çanakkale. We can say that they arrived in 1492 from Spain, as most of the other Jews in Turkey.

Armenians settled in Çanakkale in the 16th century. After escaping persecution by the administration of Shah Tahmas in 1529, eighty-three Gregorian Armenian families sought refuge in Çanakkale. The presence of Orthodox Greeks in Çanakkale is as old as the Muslims. In the 1740s, they had a special village formed of 80 families. A small Catholic Latin group in the city was formed in 1848.

In the Biga *sancak*, the number of the young and adult male population was 36,275. There were about 72,550 people living in the *sancak* if we assume the same amount of women were also present. It is also possible to arrive at information concerning the population of Çanakkale after the first census using

data from the *temettuat* ledgers. In 1840, there were 12,330 people living in the city of Çanakkale. There were 7 suburbs, 4 of which were Muslim (Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarcık), and three non-Muslim (Rumiyan, Ermiyan, Yahudiyan). The population of Muslims and non-Muslims was approximately the same. The population reached 13,030 three years after this census. According to the population data, the general population of the *sancak* reached: 103,042 in 1875; 105,974 in 1876; 119,019 in 1888, 129,438 in 1894, 140,000 in 1903. A natural increase is seen in the population of the city. Particularly after the Balkan Wars and during the early Republican period, inward and outward migrations took place.

In 1894, 37,883 people out of 129,438 people in the Biga *sancak* were living in the city centres. The others, 91,555 people, were in villages. However, 11,068 people out of 19,494 people who lived in Canakkale districts were in the city centres, and 8,426 people were living in villages. This fact is important in showing the development and intensity of trade in the city of Çanakkale. However, in the other districts, the population living in rural areas was greater.

In terms of population structure, Orthodox Greeks had the second largest population density following Muslims. The Orthodox Greeks were all in city centres. In fact, Erenköy and Gökçeada were completely populated by Orthodox Greeks. In places such as Bozcaada, Kumkale, and Eceabat, the population of Orthodox Greeks was higher. The third largest population in Çanakkale was the Armenians. They lived in the city centres of Çanakkale, Ezine, and Biga. Jews, on the other hand, only lived in the city of Canakkale. Almost all people living in the *sancak* were able to speak Turkish without exception.

The most important characteristic of Çanakkale, which distinguishes it from other Anatolian cities, is its population structure and strategic importance. The population of Muslims and non-Muslims was equal. This situation is also seen in other port cities. It is open to the outside world because of its location. That is why it is different from other cities. In the 19th century, these characteristics enabled the city to become an important settlement region due to its economical trade features, even though it was seen as a small town. Many countries also opened consulates here, since the strategic and trade position of Çanakkale was very important. However, towards the end of the 19th century, the production of pottery and leather, which had been important sources of income for the city, declined. The city tradesmen became uncompetitive compared to European goods.

ÇANAKKALE ŞEHİRİ VE ÇANAKKALE ŞEHİRCİĞİ

İsmail DEMİRGAS SAHİN*

19. yüzyıla kadar Anadolu'nun en önemli ve en büyük şehirlerinden biri olan Çanakkale, 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin en önemli stratejik ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte şehir, özellikle 1840'lı yıllarda, Osmanlı Devleti'nin en önemli stratejik ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte şehir, özellikle 1840'lı yıllarda, Osmanlı Devleti'nin en önemli stratejik ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir.

1840 yılında yapılan nüfus sayımına göre Çanakkale'de 12.330 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun dörtte üçü şehir merkezinde, geri kalan üçte biri ise şehir dışındaki mahallelerde yaşamaktaydı. Nüfus sayımına göre şehirde 7 mahalle, 4 Müslüman (Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarcık) ve 3 non-Müslüman (Rumiyan, Ermiyan, Yahudiyan) mahalle bulunmaktaydı. Müslüman ve non-Müslüman nüfusunun yaklaşık olarak eşit olduğu görülmektedir. Nüfus sayımından üç yıl sonra nüfus 13.030'ya ulaşmıştır. Nüfus verilerine göre, sancak nüfusu 1875'te 103.042, 1876'da 105.974, 1888'de 119.019, 1894'te 129.438 ve 1903'te 140.000'e ulaşmıştır. Şehir nüfusunda doğal artış gözlemlenmektedir. Özellikle Balkan Savaşları ve erken Cumhuriyet dönemi, şehir nüfusunda önemli değişimlere sebep olmuştur.

1894 yılında Biga sancak nüfusunun 37.883 kişi, diğer 91.555 kişi köylerde yaşamaktaydı. Çanakkale ilçelerinde ise 11.068 kişi şehir merkezinde, 8.426 kişi köylerde yaşamaktaydı. Bu durum, şehirdeki ticaretin geliştiğini göstermektedir. Diğer ilçelerde ise köy nüfusu şehir nüfusuna kıyasla daha fazladır.

Nüfus yapısı açısından Ortodoks Yunanlılar, ikinci en yoğun nüfuslu gruptur. Ortodoks Yunanlılar şehir merkezinde yaşamaktadırlar. Özellikle Erenköy ve Gökçeada tamamen Ortodoks Yunanlılar tarafından nüfuslanmıştır. Bozcaada, Kumkale ve Eceabat'ta Ortodoks Yunanlı nüfusu daha fazladır. Üçüncü en büyük nüfus grubu Ermenilerdir. Ermeniler şehir merkezinde Çanakkale, Ezine ve Biga'da yaşamaktadırlar. Yahudiler ise sadece şehir merkezinde yaşamaktadırlar.

En önemli özellik Çanakkale'nin nüfus yapısıdır. Müslüman ve non-Müslüman nüfusunun eşit olması, diğer Anadolu şehirlerinden farklıdır. Bu durum, şehrin dış dünya ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Şehir, stratejik ve ticaret konumunun yanı sıra, 19. yüzyılda önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu süreçte şehir, özellikle 1840'lı yıllarda, Osmanlı Devleti'nin en önemli stratejik ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu süreçte şehir, özellikle 1840'lı yıllarda, Osmanlı Devleti'nin en önemli stratejik ve ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Çanakkale'nin en önemli özelliği, nüfus yapısı ve stratejik önemi. Çanakkale'nin en önemli özelliği, nüfus yapısı ve stratejik önemi. Çanakkale'nin en önemli özelliği, nüfus yapısı ve stratejik önemi.

* İsmail Demirgas Sahin, "Çanakkale Şehri ve Şehirciği", *Çanakkale Araştırmaları*, 1998, s. 43.

Çanakkale Şehri ve Şehirciği, İsmail Demirgas Sahin tarafından yazılmıştır. Çanakkale Şehri ve Şehirciği, İsmail Demirgas Sahin tarafından yazılmıştır.

Çanakkale Şehri ve Şehirciği, İsmail Demirgas Sahin tarafından yazılmıştır. Çanakkale Şehri ve Şehirciği, İsmail Demirgas Sahin tarafından yazılmıştır.